

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

Katedra českého jazyka a literatury

Bakalářská práce

Erika Doleželová

Česko-německé literární vztahy v 1. polovině 20. století

Olomouc 2013

vedoucí práce: Mgr. Daniel Jakubíček, Ph.D.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

V Olomouci dne

.....

podpis

Děkuji Mgr. Danielu Jakubíčkoví, Ph.D. za odborné vedení práce, poskytování cenných rad a materiálových podkladů.

OBSAH

ÚVOD	5
1 ČESKO-NĚMECKÉ VZTAHY V 1. POLOVINĚ 20. STOLETÍ	7
1. 1 Historický pohled	7
1. 2 Kulturní a jazykové kontakty	14
2 ČESKO-NĚMECKÉ LITERÁRNÍ STÝKÁNÍ	17
2. 1 Česko-německý vztah v díle Pavla Eisnera	18
2. 2 Česko-německý vztah v díle Rainera Marii Rilka	22
2. 3 Odraz česko-německých vztahů v díle Franze Werfela	25
3 ČESKO-NĚMECKÉ KULTURNÍ STÝKÁNÍ	31
3. 1 Kavárna Union	33
3. 2 Kavárna Arco	34
ZÁVĚR	37
LITERATURA A ZDROJE	38
ANOTACE	40

ÚVOD

Již samotný název práce *Česko-německé vztahy v 1. polovině 20. století* napovídá, čím se ve své práci budu zabývat. Zvolila jsem si období našich dějin, které je spjato s položením základů českého státu i s utvářením vztahů s našimi odvěkými sousedy i rivaly. Ve své práci se budu zabývat problematikou česko-německých vztahů na třech různých úrovních. Stěžejní bude úroveň literární, která udává zcela jiný pohled na tuto problematiku.

Téma jsem zvolila z několika důvodů. Tím prvním byl zejména můj zájem o židovskou kulturu, která je neodmyslitelně spjata s naším regionem. Historie Židů v Boskovicích, nedaleko nichž leží moje bydliště, se začala psát již ve středověku. Ghetto, které zde v 18. století vzniklo, dávalo podobu nejen městu, ale i postojům zdejších lidí.

Druhým, pro mě stěžejním důvodem, byla touha poznat okruh pražských německých autorů, se kterými je židovství rovněž spjato. Okruh autorů žijících a tvořících převážně v Praze 1. poloviny 20. století zcela specifickým způsobem utvářel naši i světovou literaturu. Jejich díla reagující na problémy moderního světa i meziválečnou atmosféru jsou stále živá a udržují jejich odkaz pro další generace. Ve světě je fenoménem především spisovatel Franz Kafka. Pražská německá literatura však zná i jména další, neméně významná. Zmínce o Franzi Kafkovi se ve své práci nevyhnu, autor však není jejím těžištěm.

Svou práci jsem rozčlenila do tří kapitol, z nichž se každá věnuje problematice vztahů mezi českým a německým živlem z jiného úhlu pohledu.

Ve své práci se nejprve zmíním o historickém rozměru a událostech, které se podílely na formování česko-německých vztahů a jejich dalším vývoji. Zaměřím se na významné historické milníky, které začínají 90. léty 19. století. Následují obě světové války, z nichž ta pozdější vyvrcholí odsunem německého obyvatelstva a na dlouhou dobu ustálí negativní obraz německého národa.

Tento historický přehled doplním částí, ve které se pokusím nastínit tuto problematiku z jazykové a kulturní roviny. Uvedu příklady kulturních a jazykových kontaktů, které jsou pro tuto dobu příznačné.

Následující část práce se věnuje česko-německému literárnímu stýkání. V této kapitole se pokusím zmapovat odraz česko-německých vztahů v dílech vybraných autorů. Pro tuto analýzu jsem si vybrala dílo Pavla Eisnera, Rainera M. Rilka a Franze Werfela. Důvodem byl odlišný pohled vybraných autorů a jejich postoj k české společnosti.

V části závěrečné se zaměřím na stýkání českého a německého kulturního světa. V této části práce zmíním významná místa českého kulturního života v meziválečné Praze. Jedná se zejména o významné kavárny Union a Arco, kterým věnuji samostatnou podkapitulu. V souvislosti s kavárenským životem neopomenu uvést významné hosty i osobnosti, které jsou s kavárnami spjaty. Vše doplním vzpomínkami autorů, zejména Františka Langeru a jeho přátel.

Ve své práci budu kromě literárních zdrojů v minimální míře používat i zdroje elektronických. Jedná se především o interpretace rozhlasových pořadů, které jsou doplněním k danému tématu.

Cílem mé práce je podat ucelený obraz vývoje česko-německých vztahů na našem území a představit vybraná díla uvedených pražských německých autorů.

1 ČESKO-NĚMECKÉ VZTAHY V 1. POLOVINĚ 20. STOLETÍ

Vývoj česko-německých vztahů v 19. století je formován zejména procesy národního uvědomění, které se uplatňovaly nejen na našem území. Národní hnutí znamenalo ve svém důsledku ukončení klidného soužití česky a německy mluvícího obyvatelstva v českých zemích. Nacionalizační procesy postupně zasáhly oblast politickou, kulturní i sociální.

1. 1 Historický pohled

Po revolučních letech 1848 – 1849 a následných 60. letech 19. století, kdy se profilovala česká politika, začíná období utváření české společnosti. Jak uvádí Efmertová „Česká společnost během 80. a 90. let dospěla ke standardu evropské politiky a byla dotvořena její sociální struktura. V důsledku toho se začalo měnit dosavadní politické seskupení a postupně vznikl pluralitní politický systém.“ (EFMERTOVÁ, 1998; s. 93) V rámci česko-německých vztahů docházelo k utváření českých a německých politických stran. Politické programy, které se staly nedílnou součástí „národního hnutí“ Čechů a Němců na území českých zemí, do jisté míry ovlivnily vznik „konfliktního společenství“. O stejné uznání bojovali Češi již po dualistické dohodě s Uherskem. Jak dále uvádí Sládek „V roce 1870 za vlády Potockého byla v zásadě přijata česká státní práva. ... V následujícím roce se zdálo, že konečné vyrovnání s Čechy je nablízku. Podle dohody známé jako fundamentální články měli úředníci a soudci v historických zemích hovořit oběma jazyky.“ (SLÁDEK, 2002; s. 13)

Němci a Češi měli být rozděleni do národních okresů (kurií) zastupovaných ve sněmu v Praze. Fundamentální články však vyvolaly okamžitý odpor ze strany Gyuly Andrassyho jménem Maďarů a divoký odpor ze strany Němců. Ještě téhož roku bylo toto ujednání staženo. Od té doby pohlíželi Češi více než kdy jindy na sudetské Němce jako na své nesmiřitelné nepřátele a jejich nedůvěra k monarchii nikdy nezmizela.

Přišla 80. léta, která byla obdobím rychlé sociální transformace. Mění se doba měla vliv i na české obyvatelstvo. Do popředí se stále rychleji dostávala Mladočeská strana pod vedením bratří Grégrů (Julius Grégr a Eduard Grégr). Nakonec politiku Staročechů přece jen dostihla a formulovala svou politiku, kterou uvedla jako etapovou. Jejich program vycházel

z federalizace Rakouska spojeného s jeho liberalizací a demokracií. K etapě, která měla začít fungovat jako první, patřila reforma volebního systému a úprava jazykových poměrů. Největším jablkem sváru se stala právě jazyková nařízení, která navrhl Kazimír Badeni, předseda předlitavské vlády. Tato jazyková nařízení byla vydána v roce 1897. „*V konečné verzi potvrzovala platnost Stremayerových nařízeních z roku 1880 a navíc zaváděla češtinu v určitých případech jako vnitřní úřední jazyk. ... V Čechách a na Moravě se mělo ve všech úřadech užívat jazyka českého nebo německého ve vnější i vnitřní službě podle potřeby.*“ (EFMERTOVA, 1998; s. 110)

Zatímco Češi požadovali rozšíření platnosti těchto dekretů i na Slezsko, Němci se češtině učit nechtěli a považovali toto nařízení za nepřijatelné. Vrcholem těchto sporů byl požadavek na odstoupení Badenihovy vlády, což se roku 1897 stalo a byla zrušena i zmíněná jazyková nařízení.

Nástup neústupné mladší generace na konci 19. století v mnohém brzdil pokusy o kompromis ze strany umírněných Čechů i Němců. „*Téměř úspěšné jednání, které vedlo fakticky k přijetí kompromisu mezi Riegremlerem ze strany Čechů a Smeykalem, Plenerem a Zeithammerem ze strany Němců, se konalo v lednu 1890 mezi staročechy a Německým výborem pod předsednictvím Taaffeho.*“ (SLÁDEK, 2002; s. 19) Krátce před podepsáním dohody začali však mladočeši, kteří nebyli k jednání pozváni, protestovat. Proti návrhu byli i radikální Němci, a tak výsledkem bylo pouze rozdělení Zemské školní rady na českou a německou sekci. Později se objevilo jisté řešení, kterým se navrhovalo trojí rozdělení Čech na německé, české a smíšené území. Tuto variantu však zavrhl jak česká, tak německá strana. Sládek k situaci dále uvádí: „*Češi i nadále vyznávali právo na český stát a trvali na obnovení Badenihovy nařízení a názory Němců byly rozděleny: někteří dávali přednost administrativnímu rozdělení Čech (Zweiteilung), jiní požadovali rozšíření individuální klasifikace, která byla zavedena na Moravě v roce 1905.*“ (SLÁDEK, 2002; s. 19)

Ani jeden ze dvou národů se nechtěl řadit k menšině. Z toho vyplývá i charakter politiky, ve které se objevovalo několik koncepcí. Tyto koncepce se týkaly především udržení samostatného Rakouska. Zatímco německá strana v českých zemích se přikláněla k připojení k říši, Češi stáli na straně federalizovaného Rakouska.

Klidnějším vývojem procházela na konci 19. století Morava. V roce 1905 došlo k tzv. moravskému paktu. Tímto paktem byla Morava rozdělena podle poměrného národnostního složení. Moravské vyrovnání na nějakou dobu stabilizovalo česko-německé vztahy, protože obyvatelstvo Moravy bylo z 70% české. „*Pakt obsahoval čtyři zákonné*

osnovy: změnu a doplnění zemského zřízení, nový volební řád do zemského moravského sněmu, záležitosti školské a jazykovou úpravu u samosprávných orgánů.“ (EFMERTOVIÁ, 1998; s. 115) Vznikly také národní volební katastry a bylo národnostně rozděleno školství. Co se dále týká školství, byl také přijat tzv. *Lex Perek*, který požadoval, aby do školy byly přijaty jen děti, které již znaly jazyk příslušného školského ústavu. Základní školy tak nesměly odnárodňovat.

Následný politický vývoj přinesl řadu obměn. Změnilo se především složení říšské rady, do čela se dostávali čeští agráři a čeští národní socialisté. Již v roce 1900 zakládá T. G. Masaryk vlastní realistickou stranu a do popředí se dostává také Karel Kramář. Vývoj monarchie nebyl pro obyvatelstvo příliš příznivý. Soudobé situaci nepřidala ani orientace vídeňské vlády, která směřovala k Německu. Boj mezi Čechy a Němci se přirostřoval zejména ve smíšených okresech.

Od poloviny 19. století se vztahy mezi Čechy a Němci stále více vyostřovaly. Obě společnosti se od sebe v podstatě izolovaly, což se projevovalo i vzájemným odcizením a lhostejností v oblasti kultury. Nutno však říct, že i v této době se našly výjimky. Například pražští německo-židovští autoři, kteří se o českou kulturu zajímali. Česká a německá společnost se odcizovala i v rámci monarchie.

„Na utváření česko-německých vztahů měli vliv i Židé. Stávali se buď oduševněnými německými kulturními fanatiky, nebo posledním ostrůvkem evropanství v Praze. Svými postoji a dílem utvořili z Prahy na konci 19. století křižovatku evropských kultur a spojnic mezi Berlínem, Vídní, Mnichovem a později Paříží.“ (EFMERTOVIÁ, 1998; s. 130)

Konflikt mezi Čechy a Němci se naplno projevil po vypuknutí 1. světové války. Na sklonku léta 1914 neměla drtivá většina lidí nejen představu o možném průběhu války, ale ani o tom, co vůbec „moderní válka“ je. Evropa žila už desetiletí v relativním klidu, a to vytvářelo falešný pocit sebejistoty a důvěry. (URBAN, 1982) Válečná zkušenost generaci těchto let zaskočila. Mnozí vnímali rok 1914 jako dělicí čáru mezi „starým“ a „novým“ životem.

Češi měli zpočátku vůči válce spíše neutrální postoje. Na rozdíl od Němců, kteří válku podporovali a také se jí aktivně účastnili. Později se však tento neutrální postoj proměnil v negativní.

„Z dotyčných zpráv je mi známo, že při přehlídkách zas a zas vzrůstá názor, že z těchto lidí ani jediný nejeví radost, že smí za císaře a vlast bojovat, naopak, že skoro každý hledí

uniknouti narukování hlášením se nemocným, sebezmrzačením, žádostí za propuštění atd. Odvedení jsou schlíplí a snaží se vzbuditi dojem, že se jim děje křivda; mnozí to i slyšitelně dávají najevo, vykřikující hlasitě výkřiky nevole, jiní si navlékají smuteční pásky, ba stalo se i, že celé skupiny z obcí dostavily se k přehlídce s černým praporem; zpívají-li tito lidé, pak jsou to smutné písně, ne však rakouské vlastenecké písně...“ (URBAN, 1982; s. 586)

Rakousko-uherská vláda zavedla z důvodu takovýchto postojů příslušná opatření. Začala cenzura tisku, knih i divadelních představení, zatýkání českých politických představitelů. Jestliže se dříve objevoval názor na postavení českých zemí jako autonomní oblasti monarchie, nyní se stále více objevovala myšlenka samostatného státu. Prosadit tuto myšlenku nebylo jednoduché. Proti byla monarchie i německé obyvatelstvo. Habsburská monarchie se sice pokusila urovnat situaci například amnestií pro vezněné politické představitele, ale udržet české země v rámci federace se jí nepodařilo. Vznik samostatného českého státu byl na dosah.

Konec války změnil nejen politickou a sociální mapu Evropy, ale i podobu česko-německých vztahů. Současně však napomáhal vytvářet jejich nový rozměr.

Vytvoření samostatného státu, Československé republiky, znamenalo největší zlom v česko-německých vztazích od roku 1526, kdy země Koruny české vstoupily ve svazek s habsburskou říší. Tento svazek trval téměř 400 let.

„Nově vzniklá Československá republika byla demokratickým státem, vycházejícím z principu rovnosti jejích občanů. ... Nejvyšší správní soud však ještě během jednání o ústavě rozhodl, že Československá republika je národním státem „československého národa“. V tomto právním i politickém termínu se skrývala nebezpečí různorodých a leckdy také zcela účelových interpretací, které ho provázejí od tehdejší doby dodnes.“ (BENEŠ, 2002; s. 64)

Právě menšinová otázka byla jedním z nejvýraznějších problémů republiky. Zároveň se o tento jev zajímali i představitelé světové politiky. Nejen první republika, ale i řada dalších národů se zformovala ve jménu práva národů na sebeurčení. Podle Mommsena si *„Němci představovali rozdělení českých zemí podle etnických hledisek a připojení území s německým osídlením k německému Rakousku, resp. připojení tohoto celku k Německé říši; Češi chtěli historické české země zachovat jako součást Československa a německo-české vztahy tak řešit jako vnitrostátní problém.“ (MOMMSEN a kol., 2000; s. 113)*

Vztah tehdejších Němců k nově vzniklé republice byl negativní od samého počátku. Na přelomu října a listopadu vyhlásili představitelé Němců z Čech a Moravy na historickém území českého státu čtyři německé provincie, z nichž dvě, které přímo nesousedily

s Rakouskem, dokonce vytvořily vlastní zemské vlády. „V severozápadních Čechách to byla *Deutschböhmen* s centrem v Liberci, na severní Moravě a ve Slezsku *Sudetenland* s hlavním městem Opavou, na jihu Moravy *Deutsch – Südmähren* se správním centrem ve Znojmě a konečně *Böhmerwaldgau*, jejímž sídlem byly Prachatice. Tyto provincie se spolu s jazykovými ostrovy Jihlavou, Brnem a Olomoucí měly stát součástí Německého Rakouska.“ (BENEŠ, 2002; s. 75)

Čeští Němci do poslední chvíle doufali v uznání a prosazení svých práv. Nestalo se tak, dokonce se o tom v rámci jednání ani neuvažovalo. Mírová konference nechtěla podkopat rodící se jednotu země, proto nepřistoupila ani na požadavek politické autonomie pro Němce v českých zemích.

Československá republika nabídla během prvních dvou let své existence československým Němcům právní postavení, jehož úroveň převyšovala tu, která byla tehdy běžně uplatňována v poměru k národnostním menšinám v ostatních evropských státech. Němci nezískali územní autonomii, protože to bylo řešení hrozící ulehčením nového secesního pokusu, zkompromitované dlouhodobým německým úsilím o dělení Čech a hlavně separatistickým sudetoněmeckým pokusem z podzimu 1918.

„Vzájemná nedůvěra byla v česko-německých vztazích za zrodu a utváření Československa silným pocitem. ... Československá republika byla však realitou, a to realitou nikoli nesnesitelnou. Nabízela – přes dílčí nedostatky – svým národnostním menšinám dostatečný prostor pro jejich národní, kulturní a koneckonců i politický život.“ (BENEŠ, 2002; s. 78-79)

Nicméně na druhé straně stále více sílil aktivistický proud německé politiky, který v polovině desetiletí převládl. Němečtí politikové se stali vůči Československé republice loajální – československou vládu posuzovali dle svých slov „podle jejich činů a nikoli podle předem daných šablon“. Negativistický proud naopak směřoval k autoritativním až nakonec fašistickým tendencím, což se projevilo později.

„Výrazem převahy aktivismu se stal vstup německých stran do československé vlády v roce 1926.“ (BENEŠ, 2002; s. 79) Tentokrát již nešlo o pokus sblížení obou národností prostřednictvím účasti na politickém životě státu, nýbrž především o výsledek politických kalkulací, vyplývajících z momentální situace. Nová vláda přijala správní uspořádání státu, jímž se zavádělo zemské zřízení, nižší správní jednotkou byly okresy. Reforma tak vzala naděje českým Němcům. Znemožnila totiž zřízení převážně německých žup. Současně vláda revidovala i jazykový zákon, který značně ztěžoval užívání národních jazyků – tedy především němčiny – v úředním styku. Přesto koalice českých a německých aktivistických stran vydržela až do roku 1938.

Třicátá léta 20. století přinesla řadu dramatických událostí. Na počátku třicátých let se objevila hospodářská krize, která rozdělila nejen Evropu, ale i celý svět. Devastace společnosti, kterou s sebou nesla, napomáhala vzniku nejrůznějších politických hnutí, která byla založena na nestabilitě hodnot občanské společnosti. Zejména se to týká různých podob fašismu.

Pro mezinárodní vztahy bylo podstatné, že demokracii v Německu porazil nacismus. Jaké byly důvody narůstajícího napětí mezi Německem a Československem? „*Pramenily už z významného postavení československého státu ve střední Evropě a z nacistického rasového pohledu na české země ... jako na součást budoucí Velkoněmecké říše.*“ (BENEŠ, 2002; s. 94) „*Nepřátelský vztah nacistického režimu k Československu měl také dobové důvody. V Československu vidělo Německo pevného spojence Francie, ochotného kdykoliv po boku francouzské armády zasáhnout.*“ (BENEŠ, 2002; s. 94)

Špatným vztahům nepřispěl ani rok 1933, kdy byla v Československu zakázána nacistická Deutsche nationalsozialistische Arbeiterpartei (DNSAP). Československo také poskytovalo azyl německé antifašistické emigraci.

Od jara 1938 bylo zřejmé, že Německo začalo soustředěný politicko-diplomatický nápor proti Československu. Vrcholem byla tzv. Mnichovská konference, na jejímž konci stálo přijetí mnichovské dohody a zrod tzv. druhé republiky.

„*Mnichovský úspěch Hitlerova Německa vůči Čechům a Československé republice znamenal porážku a hlubokou destrukci celé československé státní ideje, zvláště jejího masarykovského pojetí.*“ (BENEŠ, 2002, s. 110)

Po odstoupení sudetského území nebo pohraničí po mnichovské dohodě z 29. září 1938 se pod německou nadvládou ocitlo asi 700 000 Čechů, zbytek po vpádu do Československa a zřízení „Protektorátu Čechy a Morava“. Nacistická „národnostní politika“ se v protektorátu zásadně omezovala na podporu německých a rušení českých škol, upřednostňování německého jazyka, finanční podporu sudetským Němcům a poněmčování správy a hospodářství. Výnosem z 16. března 1939 získal protektorát autonomii, prezidentem zůstal Emil Hácha, Alois Eliáš stál v čele *Protektorátní vlády*. Říšský protektor měl však stále rozsáhlé pravomoci. V německé politické praxi hrál rozhodující roli zájem na válečné výrobě protektorátu, jehož zbrojní podíl byl velký.

Následky nacistické politiky vůči Čechům byly katastrofální. Masové vraždy nejvíce zasáhly romské a židovské obyvatelstvo. Velké množství Čechů zahynulo v koncentračních

táborech, bylo odsouzeno k smrti nebo padlo na frontách. „České obyvatelstvo trpělo nasazením vybraných ročníků na nucené práce v Říši, nedostatečným zásobováním v důsledku zavření podniků spotřebního průmyslu a vysokými cenami na černém trhu. Hospodářské ztráty utrpělo Československo mj. konfiskací armádní výzbroje a peněžních a devizových zásob Národní banky.“ (KOSCHMAL a kol., 2001; s. 81)

Stanovení nepříznivého směnného kurzu mezi korunou a říšskou markou a zrušení celních hranic vedlo k vykoupení těch druhů zboží, které už v tzv. staré říši prakticky nebyly k dostání. „*Protetektorát musel platit vysoký roční příspěvek na německé válečné náklady, který se postupně zvyšoval ze dvou miliard v roce 1940 na dvanáct miliard v roce 1944. V důsledku hospodářského vykořisťování, především ale v důsledku vln teroru a ponižujícího zacházení se odmítání nacismu a cizí moci proměnilo ve všeobecnou nenávist vůči Němcům a zejména vůči Němcům ve vlastní zemi.*“ (KOSCHMAL a kol., 2001, s. 81)

Vyvrcholením těchto vztahů byl odsun Němců na konci války. V české společnosti se začal uplatňovat tzv. „nacionální radikalismus“, který se projevoval v rozsáhlé škále forem od činů symbolické povahy až po akty brachiální nenávisti vůči Němcům a všemu německému. Odtud vycházely první případy vyhánění, týrání i vraždění Němců.

Důsledky nenávisti vůči Němcům měly odraz i v běžném životě. Důsledně byla vytlačována němčina. Němci v Československu byli zbaveni volebního práva, nesměli sloužit v armádě, možnost uzavírání smíšených česko-německých manželství byla omezena. Němčina byla z veřejného života postupně vytlačována. Osoby německé národnosti se nesměly volně pohybovat v pohraničí, pro Němce byla vyhlášena všeobecná pracovní povinnost. Často také docházelo k odloučení rodin v důsledku rozdílné práce členů rodiny a jejich pobytu na jiném území. Akce „divokého odsunu“ často provázely násilnosti, vraždy, samosoudy, lynče i několik masových vražd německých obyvatel. Do obecného povědomí vstoupil zejména tzv. „*brněnský pochod smrti*“, tedy násilné vyhnání Němců z Brna ve dnech 30. až 31. května 1945. (BENEŠ, 2002)

Druhá světová válka tak ustálila obraz německého národa jako národa agresivního. Komunistická propaganda pak tento obraz zakonzervovala a vztah k Němcům se stal znovu kontroverzním po pádu železné opony. Mezitím začala pracovat česko-německá komise historiků na demytizaci událostí kolem druhé světové války. V roce 1997 podepsaly Česká republika a Spolková republika Německo *Česko-německou deklaraci o vzájemných vztazích a jejich budoucím rozvoji.*

Tato deklarace uzavřela některé sporné otázky v česko-německých vztazích pocházející z minulosti a současně otevřela prostor k prohlubování partnerství v duchu společných evropských hodnot.¹

1. 2 Kulturní a jazykové kontakty

Vzájemné vztahy českého a německého obyvatelstva žijícího v Čechách se odrážely i v kulturní rovině. A do jisté doby se Češi a Němci v kultuře výrazně nelišili.

Svědectvím kulturního kontaktu je především stýkání dvou jazyků na jednom území, v tomto případě češtiny a němčiny. Nešlo jen o předávání informací, ale i o vzájemné přejímání hodnot. Čeština z němčiny přejala řadu slov a slovních obrátů. Tyto germanismy mohou mít již zdomácnělou podobu (flaška, futro) nebo se může jednat o „výpůjčky“ (glajchšaltovat, fertig). V současnosti se z němčiny přejímá i řada odborných termínů (např. ich-forma, er-forma).

„Česko-německý bilingvismus je v kulturních dějinách českých zemí pozoruhodný fenomén a dovoluje nahlédnout do vztahu českého a německého jazykového světa. Předpokládá se, že ve 30. a 40. letech 19. století bylo v důsledku předchozí germanizace na české straně poměrně vysoké procento bilingvních mluvčích, ke konci 19. století toto procento klesá.“ (KOSCHMAL, 2001; s. 152-153) Jako důvod tohoto poklesu lze uvést především změny ve společnosti, zejména růst nacionalismu.

Česko-německý bilingvismus je nekonstantní, což je dáno dvěma rozdíly – rozdílem ve vzdělanosti a rozdílem sociálním. Zejména sociální postavení určovalo podobu jazykového stýkání. V 90. letech 19. století je pak česko-německý bilingvismus patrný už jen v intelektuálních vrstvách.

Součástí pražské jazykové kultury je i tzv. pražská němčina. Jedná se o němčinu spisovnou, kterou ke své komunikaci používali tzv. pražští Němci. Stejně jako čeština obsahovala a obsahuje germanismy, ani pražská němčina nezůstala mimo vliv češtiny. Na to, jak pražskou němčinu vnímali samotní Němci, vzpomíná historik a spisovatel Peter Demetz, pražský rodák z česko-německé rodiny, v rozhovoru s Lucií Zídkovou.

„Pražská němčina je spisovná němčina. A to proto, že v Praze – na rozdíl od Brna – neexistoval německý proletariát. V Brně žilo i německé dělnictvo, které tam přišlo v 18. století v souvislosti s rozvojem textilního průmyslu. Ještě i za mého dětství, které jsem strávil

¹ Dostupné z: http://www.mzv.cz/berlin/cz/vzajemne_vztahy/cesko_nemecka_deklarace_o_vzajemnych.html.

částečně v Brně, tam byla celá kolonie německých dělnických rodin, s jejichž dětmi jsem se přátelil. Nic takového v Praze nebylo, tam tvořili Němci jen střední a horní třídu – byli to úředníci, obchodníci, politici a další. Také Fritz Mauthner, nacionalistický autor známé novely *Der letzte Deutsche von Blatna* (*Poslední Němec z Blatné*), někde napsal, že když přešel hranice a ocitl se v Německu, vstoupily mu slzy do očí, protože konečně uslyšel skutečné německé nářečí. Pražská němčina mu byla málo německá.“²

Po roce 1945 ustupuje užívání obou jazyků do pozadí. Nicméně dodnes existuje v České republice německá menšina (47 789 obyvatel)³, jejíž nejstarší příslušníci jsou do značné míry bilingvní. Zpravidla však u nich dominuje čeština.

Česká a německá společnost se stýkala i ve výtvarném, hudebním a především literárním prostředí. Významnou skupinou, která sdružovala jak české, tak německé výtvarníky byla výtvarná skupina Osma v Praze. Tato skupina (mezi jejími členy najdeme například Emila Fillu, Otakara Kubína nebo Willyho Nowaka) kladla důraz na expresivní malířské gesto a odvolávala se i na smyslový impresionismus. Znamenala důležitý mezník zejména proto, že umělci obou jazykových oblastí proklamovali společně nástup „nového“ umění. Němečtí výtvarní umělci však zakládali i své vlastní spolky. K nejvýznamnějším patřil zejména *Spolek německých výtvarných umělců v Čechách*, který působil na přelomu století. Nejdůležitějším zprostředkovatelem německých výtvarných aktivit v Československu byl časopis *Witiko* (vycházel v letech 1928, 1929 a 1931), který chápal Prahu jako přirozené centrum pro německou kulturu. Časopis znamenal vyvrcholení snah o propojení českých a německých (zejména kulturních) aktivit. Skutečným vyvrcholením kooperace českých a německých umělců v meziválečném Československu byla výstava *Československé umění* na výstavě soudobé kultury Brně v roce 1928.

Soužití dvou národů se neprojevuje jen v díle výtvarném, ale rovněž v díle hudebním. Zejména v německé opeře se objevují náměty, které souvisí s Čechami. 19. století směřuje od vážných romantických oper k jasnějším námětům.

Nejoblíbenějším zpěvoherním námětem 19. století je námět zpracovaný mnohokrát v německé tvorbě jako *Rübezahl* a ojediněle také v Čechách jako *Krakonoš*.

V námětech německých oper i dalších hudebních děl tedy našly uplatnění i látky spojené s českým prostředím a českou kulturou.

² Dostupné z <http://www.cs-magazin.com/index.php?a=a2010071089>.

³ Podle sčítání lidu v roce 1991.

Od poloviny 19. století se však vzájemné vztahy mezi českým a německým obyvatelstvem na českém území vyhrocovaly. K odcizení došlo zejména v 80. letech a následovaly každodenní rozpory.

2 ČESKO-NĚMECKÉ LITERÁRNÍ STÝKÁNÍ

Literatura utvořená pražskou německou menšinou se jistě řadí k významným částem naší literární historie. Její rozkvět byl podmíněn zřejmě tím, že se v tehdejší kulturně bohaté Praze prolínaly tři kulturní sféry (německá, slovanská a židovská), které jednak utvářely životní prostředí a jednak spoluvytvářely historickou podobu města. Autoři, kteří se v této době profilovali, měli několik společných rysů.

„Společné rysy tvorby autorů vyrůstají ze základního humanistického postoje, odmítání šovinismu a z přátelského vztahu k národnímu, literárnímu a kulturnímu úsilí slovanských národů, zvláště Čechů.“ (MIKULÁŠEK, 2002; s. 416)

Autoři mezi sebou často pěstovali vzájemné přátelské vztahy. Vzájemné bylo rovněž jejich ovlivňování v literárním i kulturním myšlení a spojoval je i jejich židovský původ. Ne všichni spisovatelé pražské německé školy se však v pražském prostředí cítili příjemně. Je třeba si uvědomit, že Praha té doby byla pro okruh těchto spisovatelů místem, kde se zřetelně střetával „český“ a „německý“ svět. I přes přátelské svazky s českými umělci a mnohými obyvateli Prahy, začal v autorech přesto převažovat pocit národnosti menšiny, který se v „nové“ Praze stále více projevoval. Začali pociťovat stále zřetelnější pocit určitého odcizení k městu, které se na dlouhý čas stalo jejich domovem. Symbolem světa pražských německých spisovatelů se stala Praha „stará“. Praha, která měla punc magické přitažlivosti, oplývala tajemnými uličkami a zákoutími.

Po vzniku samostatné Československé republiky nabyly tyto pocity na významu. Řada autorů zemi opouští a navrací se sem spíše příležitostně.

Mezi dvěma národy v Praze postupně narůstala bariéra, kterou se autoři snažili překonat různými způsoby. Někteří navazovali osobnější kontakty s českými umělci, jiní překládali českou literaturu a snažili se ji tak přiblížit širším německým vrstvám.

O vztahu mezi českou a německou stranou svědčí na literárním poli řada děl. V mnohých z nich najdeme pocity, ve kterých se prolíná důvěrnost s odcizením či láska s nenávisť. Vznikaly romány a povídky se současnými i historickými náměty. Patřily k nim například romány *Der Mädchenhirt* (Pasák, 1914) od Egona Ervína Kische, Gustava Meyrinka *Der Golem* (Golem, 1915) nebo *Der Kampf* (Boj, 1916) Ernsta Weisse.

Příznačný byl také vznik německé literatury, která reagovala na národnostní třenice v Praze. Tato literatura byla do značné míry poznamenána německým nacionalismem. Vznikají

romány, ve kterých je typické černobílé rozvržení postav. Zpravidla zde vedle ušlechtilých Němců vystupují české typy, které jsou charakteristické svou záporností. Mezi takovými díly můžeme jmenovat romány Karla Hanse Strobla *Die Vaclavbude* (Hospoda u Václava, 1902), *Der Schipkappass* (Šipkapas, 1908), a *Das Wirtshaus zum König* Przemysl (Hostinec U krále Přemysla, 1913). V těchto románech nehrají důležitou roli pouze vztahy mezi Čechy a Němci na národnostní úrovni, ale důležitou roli hrají i intimní vztahy mezi německými muži a českými ženami. (MIKULÁŠEK, 2002)

Později si zejména Pavel Eisner všiml toho, že zatímco v německé literatuře je česká žena zobrazována s živelnou přitažlivostí, na české straně obdobná náklonnost a líbeznost k německým ženám prakticky neexistuje.

2. 1 Česko-německý vztah v díle Pavla Eisnera

Pavel Eisner byl významným představitelem jak německé, tak české kultury. Působil jako významný překladatel, literární historik a především jako geniální znalec českého jazyka. Pocházel z měšťanské židovské rodiny, kde poměrně silně působilo české národní povědomí. Patřil do toho okruhu autorů, kteří se překlady české literatury do německé (či naopak) snažili překročit onu pomyslnou bariéru mezi dvěma národy. Do češtiny tak například převedl díla Rainera M. Rilka, Franze Werfela či Thomase Manna. A zejména jeho zásluhou bylo do českého kontextu uvedeno také dílo Franze Kafky. Mistrovským počinem je překlad knihy *Pan Kaplan má třídu rád*. Němečtí čtenáři zase měli možnost poznat důležitá díla české literatury – ať už *Bloudění* Jaroslava Durycha nebo *Staré ženy* Františka Halase.

Jelikož Pavel Eisner vyrostl v dvojjazyčné pražské židovské rodině, bylo poměrně přirozené, že svůj život zasvětil česko-německému porozumění. Významná byla například jeho funkce externího redaktora v pražském vládním deníku *Prager Presse*. „*Byl přesvědčen, že symbióza obou národů je v českém prostoru jejich společným údělem a že na obou stranách nakonec převáží osvícené hlasy, jež tuto nutnost pochopí.*“ (KOSATÍK, 2001; s. 200) My dnes již víme, že vývoj po r. 1938 se ubíral jiným směrem. Nic to však nemění na Eisnerově snaze najít nit porozumění mezi dvěma národy. Jeho celoživotní snahou bylo sblížení obou kultur. Jedním z prostředků tohoto sblížení byla literatura.

Pavel Eisner byl jedním z nejlepších znalců a milovníků českého jazyka. Jeho překlady z němčiny do češtiny vynikají precizností a dokonalou znalostí české kultury

i literatury. Zřejmě žádný český spisovatel nevěnoval tolik oslavných děl svému jazyku. Eisnerovo užívání jazyka při popisech jeho krás je z části až básnické.

Ačkoli byl Eisner výborným překladatelem, mezi jeho nejcennější knihy patří právě ty, ve kterých se do centra jeho zájmu dostává český jazyk. I přesto, že je autor publikoval až ve 40. letech 20. století, neztratily nic z jeho osobitého přístupu k českému jazyku. Jmenujme díla *Čeština poklepem i poslechem*, *Chrám i tvrz* a zejména dílo *Bohyně čeká*.

Tento traktát, kde se vyznává z lásky k češtině, ho potvrdil v pozici jednoho z jejich nejlepších znalců. Není to však pouze dílo o jazyku jako takovém, ale také o české jazykové kultuře. Tento pojem Eisner v díle uvádí a dále jej rozpracovává. Jazykovou kulturou zde rozumíme úroveň jazykového vyjadřování a stálou péči o kvalitu jazyka. Znamená to, že Eisner rozlišuje jednak vyspělost národního jazyka a jednak úroveň národní jazykové kultury. Právě Čechům je zde vyčítáno, že jejich jazyková kultura jaksi „pokulhává“ za užíváním jejich jazyka. Do jisté míry zde Čechům vytýká, že se o svůj jazyk neumějí postarat i přesto, že ho mohou vnímat jako jeden z nejkrásnějších jazyků na světě. Doslova říká.

„Máte v rukou stradivárky a hraje na nich jako šumaři; zdědili jste varhany, a myslíte, že je to flašinet; pročez na tom vašem dvoře opravdu mnoho hlasů krákoře.“ (EISNER, 1945; s. 11)

Jako hlavní příčinu nedostatečné vybavenosti jazykové kultury vidí školy, které se psané a mluvené češtině nevěnují v dostatečné míře. Zároveň si všímá poměrně výrazné proměny češtiny, která dokázala smysluplně přetvořit slova přejatá, především z němčiny. Všímá si tedy jisté příbuznosti těchto jazyků, ovšem v podobě mluvené, nikoli psané a spisovné. Přejímáním slov z cizích jazyků dochází k rozvoji slovní zásoby, zároveň se však do jazyka dostává řada nepřesností. Zejména kvůli překladům.

„Překládáním dochází k jazykovým deformacím. Mohou být zbytečné a disfunkční, mohou však být i funkční a tvořivé, tedy žádoucí.“ (EISNER, 1945; s. 35)

Tyto dysfunkce pak mohou podle Eisnera zasahovat do české skladby. Tímto procesem se potom chyby přenáší na další generace. Chyby ovlivňují budoucí podobu češtiny, která je následně deformována. Stejně jako v minulosti i dnes má čeština tendence slova přejímat a utvářet je k své potřebě. Proto nám vznikají slova (i když v dnešní době spíše pod vlivem

angličtiny), která v češtině nemají základ, ale snaží se jí přizpůsobit (manager – manažer). Je to však přirozený vývoj jazyka v otevřené společnosti.

Sám autor ovládal kolem dvanácti jazyků, a jak již bylo řečeno, jeho překlady byly velmi kultivované. Často se učil tzv. od cizinců, kteří se učili česky. Výuka cizinců dává českému mluvčímu nadhled a nutí ho jazyku naslouchat. Eisner totiž tvrdil, že český člověk „slyší češtinu nedoslýchavě“. Znamená to opět narážku na krásu češtiny, kterou český člověk, který ji denně používá v běžném mluveném styku, již nevidí.

Jazykové správnosti se lze přiučit, jazykové kultuře je třeba vychovávat po celé generace. Nejhlouběji se však člověk k češtině dostane, pokud ji bude vyučovat jiného člověka – nejlépe právě cizince. Právě jemu může ukázat krásy češtiny a sám se studiem leccemu přiučit.

„Z pohraničí slyším od lidí spolehlivě českých, náruživě českých a nadobro nezaújatých, že veřejné ústní projevy tamních nových hodnostářů mají úroveň takovou, že český svědek těch projevů okřívá při představě, jaké to je štěstí, že si Němci v pohraničí tak málo potrpěli na studium češtiny.“ (EISNER, 1945; s. 75)

Ačkoli by se mohlo zdát, že je autor k českým uživatelům jazyka vesměs kritický, nenechme se mýlit. Traktát *Bohyně čeká* není vystavěn jako kritická studie. Spíše se jedná o fejeton, který mile poukazuje na nedostatky, které český národ k jazyku má. Zdálo by se, že je to dílo poměrně aktuální. Ani dnes se příliš často nesetkáme s ryzí podobou jazyka. Příjemným osvěžením jsou užitě ironické a vtipné pasáže. Dokazuje to autorovu shovívavost i smysl pro humor.

„Proč tolik českých autorů ignoruje středník a dvojtečku? Prosím, oni to ve škole neměli. Což je doslova pravda. Sedmáct školních let (do absolutoria univerzity) a nepadlo snad jediné slovo o možnostech, tajemstvích a kouzlech dvojtečky.“ (EISNER, 1945; s. 52)

Pavel Eisner na česko-německý vztah nahlíží tedy spíše z pohledu jazykového. Ačkoli se narodil jako autor německý, stal se právoplatným spisovatelem českým. Právě od něj také pocházela jedna z posledních *Chval a Obran českého jazyka proti hanobitelům a nechápavcům* (cit. dle Kneidla, 1997). A byl to také on, kdo seznamoval Evropu s českou kulturou a otevíral tak hranice české i slovanské lidové slovesnosti.

„Miloval Prahu, českou zem a českou řeč. Nevyrostl z ní jako Otokar Fischer. Vrštal do ní. A protože byl vědeckým amatérem a amatérským vědcem, vykombinoval si o řeči národa, s nímž se rozhodl žít i zemřít, celou amatérsky vědeckou soustavu.“ (KNEIDL, 1997; s. 176)

Pavel Eisner věnoval češtině několik svých esejů, které jsou prodchnuty touhou oslavit její krásu. Jako důkaz jeho laskavé ironie uvádím přepis nahrávky z roku 1938. V ní Pavel Eisner s laskavým humorem přemítá o češtině.

Ukázka je důkazem nejen Eisnerovy vtipnosti, ale rovněž jazykového cítění. Pohrává si s významem slov a ukazuje své jazykovědné vědomosti. Je důkazem toho, že Eisner ovládá češtinu dokonale. A pouze takový člověk si s ní může dovolit experimentovat a zkoušet její hranice.

„Co jsem se jen s tou drahou češtinou nasmál! Na vsí veřejnosti a ještě víc, když jsme spolu byli sami a nikdo neviděl a neslyšel. Ale přišel den, kdy jsem objevil věc věru netušenou, a šeredně prozřel. I pravím vám: on je vám to jazyk škarohlídský, zatrvzele mrzoutský, zapeklitě pesimistický a soustavně nerudný. Baže nerudný, však hned uslyšíte:

Řekli jste už o někom, že mluví samé smysly? Já slyším jen a jen o samých nesmyslech. A máme významovou dvojici kladu a záporu cudný a necudný. Ale znám jen necudu, žádného cudy daleko široko nevidět. Není ho. Kdo z vás kdy mluvil o nějakém mravovi, přihlas se, půjdeme spolu na víno. Český kluk nemá věru na vybranou, jazykový osud sám mu velí, aby byl neposedou. Vždyť nějakého posedy vůbec není! Českému člověku souzeno jesti, aby se neměl k lidem, aby se kabonil a nedal dobrého slova. Aby tedy byl nerudný a neruda. Což je snad nějaký pan ruda?

A tato soustavnost samých a samých nepěkných záporů je ohromivá. Je nelida, ale nežije žádný lida. Není člověka, jenž by byl motorný a motora, jen samý nemotora škovrtá tím českým jazykovým světem. To české lidstvo je samá netýkavka a dejte milión za nějakého týkavku, a žádný jazykový dohazovač a kecal vám ho nedohodí. Vždyť on ten kecal sám může být jen nejapný, nikoli japný, jen nedovtipa, a ne dovtipa, jen nekňuba, nikdy však pořádný kňuba. Což je od té naší drahé češtiny chování trochu zvláštní. Ta dáma jen co je pravda se chová trochu nehorázně. Ale nevytýkejte jí to. Ona by vám řekla: což mohu být horázná? A vy necháte nechutných polemik s tou dámou. Už proto, že dosud žádná polemika nebyla chutná.“⁴

⁴ Dostupné z <http://www.radio.cz/cz/rubrika/zarchivu/pavel-eisner-o-cestine>.

2. 2 Česko-německý vztah v díle Rainera Marii Rilka

Rainer Maria Rilke patří k okruhu autorů, kteří český svět opustili poměrně záhy a do české literatury se vraceli spíše sporadicky. Sám autor, kterého známe převážně jako básníka velkých básnických sbírek *Sonety Orfeovi* a *Elegie z Duina*, Čechy později navštěvoval při přednáškách a návštěvách přátel.

Rilkovo dětství nebylo obdobím příliš šťastným a on sám je nazýval tzv. „temným obdobím“. Bylo to zřejmě dáno vztahem jeho rodičů; jeho matka byla dle svědectví jeho přátel příliš dominantní a otec, železniční úředník, nedostačoval jejím vysokým společenským a finančním nárokům. Rilke rozkolem manželství svých rodičů trpěl, jak později vylíčila Vally Davidová, jeho první láska.

„Poznala jsem ho u sestry jeho matky, paní plukovníkové Mähler von Mählersheimové, a my jsme bydleli v domě Entzových, jeho prarodičů. Když mně byl René⁵ představen, při pohledu na něj jsem ztuhla. Představovala jsem si totiž pod jménem René toho elegantního Francouze, kterého jsem poznala v Paříži. Inu zvykla jsem si na jeho zevnějšek, jeho obličej mne upoutal a okouznil. Nakonec jsem milovala to chudé nešťastné stvoření, jemuž se každý vyhýbal jako prašivému psu.“ (KNEIDL, 1997; s. 93)

Nebylo tedy divu, že se Rilke snažil hledat únik z krušné reality. Tímto únikem mu byla právě literatura. Již v sedmnácti letech se rozhodl, že bude básníkem, o dva roky později mu vyšla jeho první básnická sbírka *Leben und Lieder* (vydáno 1894, česky *Život a písně*). Pod zdánlivě klidným obrazem Prahy však doutnal divoký národnostní boj a nebylo možné se veřejně profilovat bez toho, aniž by se člověk nepřiklonil na jednu či druhou stranu. Celá tato situace pak měla zničující vliv na tvorbu mnoha autorů. Také v Rilkově pražské tvorbě je znát, že se o politické dění zajímal a taktéž k němu zaujímal postoje. I on prošel obdobím, kdy k tomuto národnostnímu boji přičichl, paradoxně však na straně Čechů. Ovšem pouze jako pozorovatel.

Názor na česko-německý poměr nejzřetelněji vyjádřil v díle *Dvě pražské povídky* (*Zwei Prager Geschichten*, 1899). Jak dokládá Pavel Kosatík *„Mladý Rilke v těchto povídkách pozoruhodným způsobem vyjádřil vlastní pojetí vztahů mezi Čechy a Němci, jež*

⁵ Takto byl básník původně pokřtěn.

definoval jako vztahy mezi mladším a starším bratrem, nebo dokonce mezi dítětem a dospělým člověkem.“ (KOSATÍK, 2001; s. 101)

Látku pro tyto povídky Rilke čerpá ze soudobého společenského, politického i kulturního života. Hlouběji se zabývá českou povahou, českým národním smýšlením i poměrem Čechů k Němcům. Podle Rilka jsou Němci národem starším a Češi tak vystupují v pozici jeho mladšího bratra, což je staví do jakési duchovní závislosti. V době vydání díla to bylo tvrzení poněkud odvážné.

Dvě pražské povídky jsou souborem povídek *Král Bohuš* a *Sourozenci*. Oběma povídkami prostupuje postava studenta Rezka, který je zároveň představitelem radikálního nacionalismu, který je sice silný, ale i bezohledný a násilný.

Hrdinou první z povídek (Král Bohuš) je hrbáč z lidového prostředí Malé Strany. Jeho původ je v rodině českých služebníků. Do národnostních sporů se dostává omylem a nakonec v nich jeho osud končí tragicky. V povídce se Rilke nechává výrazně inspirovat tzv. procesem s Omladinou a v postavě „krále Bohuše“ dokonce zachytil policejního špicla Mrvu, jehož „omladináři“ skutečně zavraždili.

Rilke se několikrát vyjadřuje k národnostní povaze Čechů, kteří jsou sice hrdi na svou minulost, ale staví ji na špatných základech. Zdůrazňuje především jejich malé vlastenectví a utíkání k jiným tradicím. Čím více se tedy Češi oddávají historickým iluzím, tím se zvětšuje kulturní odcizení mezi nimi a dalšími národy. Pro lepší pochopení nám poslouží následující ukázka.

„Pohleďte na Vyšehrad, staré sídlo Libušino, na Hradčany, a za námi na Týnský chrám – samé svatyně. Pokud se ti pánové utíkají k minulosti, jak stále dokola tvrdí, proč ne k této minulosti? Proč nám vyprávějí o Orientu, o křížových výpravách a temném středověku? Je to otázka umění, říkají. Ne, říkám já: je to otázka srdce.“ (RILKE, 2004; s. 41)

Zároveň se pozastavuje nad vztahem Čechů a Němců, který začíná již v rodinách a pramení z toho, že je národ „smutný“. Z čeho tento smutek pramení lze vyčíst v následující citaci, která uvádí zamyšlení Bohuše nad tím, zda jsou Němci pro český národ skutečně tak „nebezpeční“.

Negativní postoj, který je v zemi zakořeněný, se přenáší z generace na generaci. Ač jsou Češi národem hrdým a silným, nejslabší jsou ve své ješitnosti a určité netoleranci k druhým.

„Rodiče jsou smutní a děti jsou také smutné a smutné zůstanou. Sotva se naučí chodit, vidí přede dveřmi smutného Nepomuka, držícího v náruči krucifix, a starou vrbu u vesnického rybníka a v zahrádce slunečnice, které tak brzy zná tiché slunce. Je to snad veselé? A pak – tak brzy se učí nenávisť. Němci jsou všude a Němce je třeba nenávidět. Prosím Vás, k čemu to? Nenávisť vede ke smutku. Ať si Němci dělají co chtějí. Naší zemi nerozumí, a proto nám ji nemohou nikdy vzít ... To co leží uvnitř, ta spousta polí a luk a řek, je naše vlast, ta patří nám, a my k ní patříme se vším, co máme v sobě.“ (RILKE, 2004; s. 47)

To, co prostupuje Rilkovým dílem, je také zobrazení neotřelé krásy Prahy, jakožto města, se kterým se svou vznešeností žádné jiné nemůže rovnat. Rilke v Praze žil do svých dvaceti let. Působila na něj mocně, zejména její neopakovatelná atmosféra opředená legendami, která působila na básníkovo citlivé vnímání. A značné sympatie měl k českému živlu.

„...Češi jsou vlastenecký a skvělý národ a Praha město, jež nemá sobě rovna.“ (RILKE, 2004; s. 61)

Druhá povídka s názvem *Sourozenci* tvoří zbývající polovinu knihy. Do popředí se zde opět dostávají chudí lidé, tentokrát rodina Vaňkova, která si s sebou nese svůj pohnutý osud. Příběh je rovněž situován do prostředí Malé Strany, kam se rodina po tragické smrti otce přestěhovala. Ani tato rodina se nevyhne událostem, které ji strhnou do soukolí doby.

Dalo by se říci, že tato povídka je klíčem k celému pochopení česko-německých vztahů. Tragický příběh Luisy, která postupně přijde o celou rodinu, se uzavírá paradoxně na počátku jejího mladého života, který sdílí s pracovitým a tichým Němcem. I tady se Rilke nevyhýbá zobrazení česko-německých vztahů. Poklidné soužití Luisy a německého nájemníka pramení ze vzájemného respektu a tolerance. Možná zde lze nalézt klíčový okamžik díla. Tolerance a úcta je základním článkem, který vede k lidskosti. A ta by měla figurovat na úrovni osobní i národnostní.

Příčina melancholie, která je patrná v českém prostředí, je podle něj ve vztahu českého národa, který se nedokáže smířit s tím, že je sevřen v pevných rukou národa vyspělejšího. Nejen po stránce historické, ale i kulturní.

„Jako dítě je náš národ. Občas to chápu: naše nenávisť vůči Němcům není vlastně nic politického, nýbrž něco – jak to mám říci? – něco nelidského. Nejenže ke své zlosti musíme s Němci sdílet společnou vlast, ale rozesmutňuje nás i to, že rosteme uprostřed tak dospělého

národa. Je to příběh dítěte vyrůstajícího mezi starci. Učí se usmívat dřív, než se naučilo smát.“ (RILKE, 2004; s. 203)

Zde se dobře ukazuje, jak se Rilke dokázal pohroužit do lidského vnímání a bytí. Nutno však připomenout, že tento obsah nebyl dobovou kritikou přijat zcela příznivě. Například Jiří Karásek ze Lvovic Rilkovi vyčítal jeho „dětský idealismus“ a neznalost českého světa, která byla dle něj pouze povrchní. Když však Rilkův vztah analyzoval o více než půlstoletí později Václav Černý, jevil se mu mnohem přívětivěji. A jak dále uvádí Kosatík, Černý ve své stati vyjádřil domněnku, že „... už v raném, pražském Rilkově období se zrodilo jeho pojetí „prostoru-mezičasu“, jež později tak ozvláštnilo a prohloubilo jeho poezii v nejvýznačnějších sbírkách.“ (KOSATÍK, 2001; s. 102)

2. 3 Odras česko-německých vztahů v díle Franze Werfela

Franz Werfel je po Franzi Kafkovi zřejmě nejznámějším představitelem německé literární Prahy. Na jeho postavě se dá poměrně dobře dokumentovat mísení tří kultur – české, německé a židovské.

Narodil se do rodiny majitele prosperující továrny na rukavice, která si vedla poměrně dobře. Jako chlapec tedy žil malý Franz v dostatku, dokonce měl – jak bývalo pravidlem v zámožnějších německých rodinách – svou chůvu. O jeho vztahu k ní nejlépe svědčí skutečnost, že jí věnoval větší část svého pětisetstránkového románu *Barbora neboli zbožnost* (Barbara oder Die Frömmigkeit, 1929).

O první literaturu se Werfel pokoušel již na škole, jeho prvním literárním rádcem se stal básník Hugo Salus, který patřil k rodinnému okruhu přátel. První verše publikoval v sedmnácti letech a svou první sbírkou *Přítel světa* (Der Weltfreund, 1911) si v německy mluvících zemích získal značné renomé a do německé poezie vnesl nový tón. Úspěch, který svou sbírkou Werfel získal, ho neopustil do konce života. Ve své generaci se ještě za života stal nejčtenějším německým autorem z Prahy a z českých zemí.

V roce 1929 se oženil s Almu Mahlerovou a toto bouřlivé manželství vydrželo až do spisovatelovy smrti. Alma Mahlerová-Werfelová vypráví ve svých vzpomínkách o mládí Franze Werfela takto.

„Franz Werfel navštěvoval školu piaristů a gymnázium ve Štěpánské ulici a v sedmnácti letech přišel na praxi k transportní firmě Nagel a Wortmann v Hamburku, kam ho otec poslal,

aby později při převzetí továrny na rukavice rozuměl „svému“ řemeslu. Dříve než opustil Prahu, musel odevzdat svůj mistrovský kus, ručně šitou rukavici, kterou ale – jak říkal s úsměvem – zhotovil téměř pouze mistr, když se nikdo nedíval.“ (KNEIDL, 1997; s. 155)

Není pochyb o tom, že Alma Mahlerová byla silnou osobností. Jak píše Werfelův životopisec Peter Stephan Jungk: „Miloval Alminu dominantní osobnost, byl na vrcholu blaha, když mu radila, co má dělat a co ne.“ (JUNGK, 1997; s. 87)

Právě jí bývá mnohými vyčítáno, že si spisovatel zvykl na každodenní práci, přeorientoval se z poezie na prózu a stal se romanopiscem, schopným uspokojovat i ženiny náročné finanční požadavky.

Po vzniku Československé republiky v roce 1918 si kní Werfel začal budovat pozitivní vztah. Z části to bylo možná dáno i tím, že zde začaly v poměrně velkém nákladu vycházet jeho knihy a že byl čten. Jeho prvním překladatelem se stal Fráňa Šrámek, který překládal nejen knihy Franze Werfela, ale například Otto Picka nebo Maxe Broda. Před první světovou válkou se překladům jeho díla věnoval i František Langer, po válce přiblížil Werfelovu prózu českému publiku novinář a překladatel Rudolf Illový. Ten se stýkal i s dalšími pražskými německými autory.

Werfelovým vztahem k českému národu se ve svém článku *Franz Werfel a české země* zabýval profesor germanistiky na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity Jiří Munzar. Ve svém článku uvádí toto.

„Werfelův vztah k českému národu byl jiný, než tomu bylo u staršího Rilka. Ten na Čechy pohlížel spíše paternalisticky. Werfel naopak Čechy chápal, pociťoval s nimi sounáležitost a cenil si jejich úsilí.“⁶

V září 1938 uveřejnil Werfel v Paříži delší článek *Co daly české země Evropě*. Jak dále uvádí prof. Munzar: „Upozorňuje v něm na český národ jako na faktor rovnováhy ve střední Evropě a podává krátkou lekci z českých dějin.“⁷

I přes to, že si Werfel dobře uvědomoval postavení německé kultury v Praze, měl k Čechám dobrý vztah. Zároveň však také pociťoval, že Praha stále více patří dynamičtějším Čechům.

Franz Werfel již od začátku války do druhé poloviny 30. let 20. století žil ve Vídni. Poté odešel do Francie a posléze přes Španělsko do Spojených států. Tam žil v Beverly Hills v Kalifornii až do své smrti 26. srpna 1945.

⁶ Dostupné z <http://www.cdk.cz/ts/clanky/106/franz-werfel-a-ceske-zeme/>.

⁷ Tamtéž.

Díla, která připomínají český živel, bychom mohli rozčlenit do dvou kategorií. V řadě z nich výslovně uvádí Prahu a Čechy, v ostatních dílech se většinou objevují postavy, jejichž předlohy bychom našli v pražské společnosti.

Jak již bylo řečeno, Werfelovo dětství značně ovlivnila přítomnost jeho české chůvy Barbory Šimůnkové. O tom, jaký vliv měla tato žena na život malého chlapce, nejlépe svědčí skutečnost, že její postavu začlenil do svého románu *Barbora neboli zbožnost*.

Werfel v knize zachytil svůj domov, který tehdy měl v dnešní Opletalově ulici s výhledem do městského parku. Tento park také zmiňuje v mnoha svých básních. Vztah k chůvě byl podle samotného Werfela silnější, než jak si lze mezi chlapcem a jeho chůvou představit. Barbora nebyla pouze chlapcovou vychovatelkou, ale zároveň chlapcovou průvodkyní. Byla to zřejmě ona, kdo jej naučila českému jazyku, pohádkám i písničkám. Zejména mu však zprostředkovala poznání české kultury, podobně tomu však bylo i u mnohých autorových kolegů. Jak píše Kosatík, Barbora se Werfelovi stala něčím víc. Byla „základní jistotou o světě a jeho stabilitě, člověkem, který je vždycky nablízku a nikdy nezklame.“ (KOSATÍK, 2001; s. 156)

Kniha rozdělená do čtyř oddílů, tzv. „fragmentů života“, sleduje v duchu tradice německého rodinného románu životní příběh lodního lékaře Ferdinanda R. Tento muž, kterému je šestatřicet let, má v sobě jisté „tajemství“. Toto tajemství spočívá v silné a vzácné schopnosti vzpomínat. Trpí silnějšími či slabšími okamžiky vzpomínání, které se děje nezávisle na jeho vůli a načas ho odpoutá od reálného světa. Ferdinand v sobě nosí obrazy, které pocházejí převážně z jeho nejtutějšího dětství.

„A tyto obrazy jsou provázeny podivuhodně něžnými pocity, podobnými zbytkům z onoho světa na druhém břehu, na nichž se ještě třpytí rosa andělských sfér.“ (WERFEL, 1997; s. 11)

Dětství lodního lékaře je neodmyslitelně spjata právě s postavou Barbory, která se v románu neobjevuje jako postava hlavní, přesto stěžejní. Je zde zmiňována místy až symbolicky a často ustupuje zcela do pozadí. Přesto však zůstává Ferdinandovou nejdůležitější a nejbližší osobou, která jej provází v jeho životě na každém kroku. Barbora je výraznou postavou v prvním a čtvrtém fragmentu života.

Fragment první nás seznamuje s Ferdinandovým dětstvím. Líčí jeho osudy v rodině plukovníka císařsko-královské armády, do které přišla Barbora jako jeho chůva. Chlapec si chůvu velmi brzy oblíbil a začal ji nazývat „Bábi“. Barboru zde Werfel nazývá „tou, jež

probouzí oheň“, je zde posvátným obrazem jeho dětství a symbolem křesťanské ctnosti. O její hluboké víře se můžeme přesvědčit v následující citaci.

„Ještě než však přišla Barbora zažehnout oheň života, byla již v zimním ránu vyprahlém mrazem na první mši v nedalekém kostele. Sloužící farář by se byl velmi podivil, kdyby její tvář v šest hodin ráno mezi hrstkou zbožných nespatriil.“ (WERFEL, 2007; s. 25)

Souvislost díla a Werfelova života je v tomto prvním fragmentu života více než zjevná. Můžeme usuzovat, že zde Werfel použil řadu autobiografických prvků. Zmiňuje zde například vztah k chůvě, který byl místy stejně hluboký, ne-li hlubší než k vlastní matce. Stejně jako Ferdinand R. se i Werfel cítil k chůvě připoután zvláštním poutem, které mísilo lásku i úctu.

Ferdinand v chůvě hledá jistotu, kterou u matky marně hledal, jak dokládá následující ukázka.

„Nedokázal se rozčilením udržet. Celou svou sílu vliv do nenávistného řevu. Všechno se mu zastřelo, i maminka...“

„Ty mě nemáš vůbec rád, brouku?...“

„Já chci Bábi!“

Maminka neodvrátila pohled.

„To máš Bábi raději než mne?“

„Chci Bábi...“

(WERFEL, 1997; s. 23)

Stejně jako hlavní postava románu, byl i Werfel značně ovlivněn Barbořinými zásadami a postoji, které ho ovlivňovaly po celý jeho život. Velmi výraznou roli sehrála také v jeho přemítání a formování duchovní orientace. Ačkoli se Werfel narodil do židovské rodiny, nebyla tato rodina typicky ortodoxní. Barbora ho poměrně brzy začala seznamovat s katolickým náboženstvím a samotného Werfela příklon ke katolicismu již nikdy neopustil.

Jak píše jeho životopisec Jungk: *„Od čtyř, pěti let brávala Barbora chlapce každou neděli ráno na mši. V chladné, kadidlem provoněné kamenné hale svatojindřišského kostela si Franz stejně jako Bábi klekal, vstával a vzpínal ruce k modlitbě.“ (JUNGK, 1997; s. 8)*

Tento Barbořin postoj zachytil i v díle. Pokoušel se nahlédnout do její duše, která *spočívala v lůně náboženství*. Když však román na podzim 1929 vyšel, mnozí kritici

z židovské strany Werfelovi zazlívali jeho vřelé sympatie ke katolictví. Byl označován – aniž by to někdo věděl nebo tušil, že vystoupil z náboženské obce – za přeběhlíka a zrádce.

Druhý a třetí životní fragment knihy sleduje životní peripetie hlavní postavy Ferdinanda R. Barbora zde ustupuje do pozadí a provází hlavního hrdinu spíše symbolicky. Sledujeme jeho kroky na studium medicíny i osud v první světové válce. Postava Barbory se objevuje až v kritické situaci, kdy je ve válce raněn a ocitá se na prahu života a smrti. Zde přichází Barbora jako „strážkyně spánku“ v životní krizi, aby mu pomohla v jeho nelehké situaci. Přichází a má odvahu stát po jeho boku.

Ve třetím fragmentu zobrazuje Werfel vzpomínky na kavárenské časy let 1917 – 1920. V této části románu se svých románových ekvivalentů dočkalo mnoho osobností vídeňské bohémy. Například Ferdinandův přítel z války, reportér Ronald Weiss je poměrně zřetelně ztvárněn podle postavy Egona Ervína Kische, který Werfela uvedl do pražského literárního života.

„Je to právě Weiss, kdo Ferdinanda uvádí v posledním roce války do kavárny Central v Herrengasse a představuje ho okruhu svých přátel.“ (JUNGK, 1997; s. 175)

V rámci třetího fragmentu Werfel vylíčil i události vídeňské listopadové revoluce. Jungk k tomuto uvádí, že se mu tentokrát podařilo něco, oč usiloval již v knize *Kozlí zpěv*. Podařilo se mu *„prohlásit s konečnou platností svoji účast na převratu, svůj příklon ke komunistickým ideálům za mladickou zaslepenost, každopádně za postoj, jehož nyní, o deset let později, jako novopečený rakouský spisovatel lituje.“* (JUNGK, 1997; s. 175)

Tak poutavě jako v Barboře se nálady kolem zhroucení a rozpadu habsburské monarchie jiným spisovatelům vylíčit nepodařilo. Málokomu se také poštěstilo vykreslit Vídeň roku 1918 přesvědčivěji, než jak se to podařilo právě Werfelovi. V románu vystihuje nejen atmosféru tehdejšího Rakouska, ale také zoufalství doby po první světové válce.

Čtvrtým fragmentem se autor opět vrací k postavě Barbory, nyní již více než sedmdesátileté ženy, a jejich vztah se také uzavírá. Uvědomuje si, jak je tato žena, která vždy stála po jeho boku, křehká. Zároveň se však v její křehkosti projevuje síla.

„Ferdinand držel v náručí křehkou bytost, která se tak zmenšila. Pomalu jim rudly oči. A náhle poznal na těchto šedivých tvářích ochránkyni svého dětství, Barboru.“ (WERFEL, 1997; s. 495)

Ačkoli kritika psala, že krátký čtvrtý fragment působí nesourodě a narušuje dramatickou stavbu díla, Pavel Eisner o knize v Prager Rundschau napsal: *„Werfelova*

Barbora je v nejvlastnějším a neztenčeném smyslu záštitou světa, symbolickou záchrannou kotvou lidstva, propadajícího šílenství a d'ábelskosti.“

Werfelův román lze vnímat jako obraz určitého dějinného období i života jedince. Autor zde na jedné straně dokázal mistrně vyličít myšlenkové procesy i vnitřní pocity postav, na straně druhé neopomněl zařadit události vnějšího dění. Těmto událostem dávají vnitřní pocity hrdinů jiný, zcela nový rozměr. V okamžiku změny světa, který si žil svým poklidným životem do první světové války, se nevyhýbá tématům životního přesvědčení, filozofie a víry.

Werfel z Prahy odešel ve svých dvaadvaceti letech proto, že se tam dle jeho životopisce Jungka stále více cítil jako Nečech. Praha se mu stále více vzdalovala, přesto ji až mysticky miloval. Ve svém díle tuto lásku mnohokrát vyjádřil (například v jeho posledním románu *Hvězda nenarozených*). Vídeň, ve které strávil dobu do vypuknutí druhé světové války, mu k srdci nikdy nepřiřostla. Vždy chválil nadání Čechů, jejich fantazii, hloubku vlasteneckého cítění i oddanost.

Jak píše v doslovu knihy Radovan Charvát, Werfel byl básník, který se dotkl tajemství lidské existence. Vždy dával ve svém díle prostor člověku, tragické postavě, která se staví uprostřed svého osudu na odpor proti moci. Jeho příklon k lidskému, nelehkému údělu člověka se táhne celou jeho tvorbou jako nepřehlédnutelná nit, jako hluboké přesvědčení autora, který do sebe v dětství vstřebal křesťanskou lidskost své chůvy Barbory.⁸

⁸Srovnej: CHARVÁT, R. *Werfelův odkaz*. In: *Barbora neboli zbožnost*.

3 ČESKO-NĚMECKÉ KULTURNÍ STÝKÁNÍ

Před první světovou válkou byla Praha rozdělena na dva tábory, z nichž jeden byl německý a druhý český. Jejich hranice však nebyla přesně vymezena, což se projevovalo jednak ve vzájemném odstupu, ale také naopak v prolínání těchto kultur a vzájemném stýkání na poli literárním.

Místem, kde se spojovalo dvojjazyčné město, byly kavárny, které patřily k fenoménu první poloviny 20. století. Kolik bylo v prvorepublikové Praze kaváren si dnes již dovedeme představit jen stěží. V nadsázce se tvrdilo, že kdyby se mezi nimi probouraly zdi, bylo by možné souvisle procházet prvním poschodím téměř celého pražského centra jako jedinou kavárnou. Každá kavárna měla své stálé hosty, pouze jediný – Egon Ervín Kisch – o sobě tvrdil, že je *stamgast hospod celého světa*. Neodmyslitelnou součástí pražských kaváren byli Židé. V Praze 1. poloviny 20. století najdeme povětšinou kavárny německé, byly však také ty, kde se stýkal živel vyloženě český. Samostatnou kapitolou jsou kavárny literární, z nichž se nejvíce proslavila kavárna Louvre a kavárna Arco.

Pro tehdejší meziválečnou společnost nebyla kavárna pouze místem klidného posezení. Lidé sem chodili nejen pro dobrou kávu, ale i pro informace o dění ve společnosti. Byla to místa se zvláštní náladou, která skýtala možnost vést besedy a diskuse. Jak uvádí Bendová: „*Dobrý kavárník a vrchní se staral o to, aby měl host nejen dobrou kávu, ale dostal k ní i oblíbené čtivo.*“ (BENDO VÁ., 2008; s. 11) Právě spojitost s literaturou a uměleckým prostředím dává prvorepublikovým kavárnám zvláštní nádech.

Pro pražské německé autory byly kavárny z části jejich druhým domovem. Byla to místa inspirace, ale také místa, kde se mohli setkávat s tehdejší intelektuální společností. Ne nadarmo nazval Max Brod Prahu v době meziválečné „městem polemickým“. A kde jinde se učit polemice než kavárně.

Proudem, který u nás otevřel cestu kavárenskému umění, byla secese. Kavárny s černou a bílou kávou a nezbytnými novinami se staly doménou Prahy. Mnohé z těchto kaváren na kulturní mapě Prahy již nenajdeme. Některé zanikly úplně, jiné ztratily svou původní tvář. Některé z nich však přežily dobu války i následný komunistický režim, který znamenal významné utlumení kavárenského života.

Jak dokládá Koschmal v knize *Češi a Němci*, mezi první kavárny patřilo Café Corso v ulici Na Příkopě. Při přestavbě domu uplatnil jeho architekt Bedřich Ohmann⁹ jako jeden z prvních secesní prvky. V roce 1929 však byl tento dům (podobně jako sousední Café Français) nahrazen budovou České eskomptní banky.

Příkopy se staly jedním z center kavárenského života v Praze. Vedle Vídeňské kavárny se zde nacházela i Adrie a hotel Modrá hvězda. Za zmínku jistě stojí i kavárna Edison, která stála na rohu ulice Na Příkopě a ulice Na Můstku. Byla umístěna v prvním patře domu a nabízela výhled na celé Václavské náměstí. Bendová uvádí vzpomínku spisovatele Michala Mareše.

„K hostům Edisonky patřili mnozí literáti, Češi i pražští Němci. ... Edisonka byla slavná kavárna, místo k výměně názorů a čítárna s mnoha, přemnoha novinami a časopisy, k jejichž čtenářům patřil i Max Brod a Johannes Urzidil. Ale ne že by se tu jen mluvilo, diskutovalo a četlo, také se tu často a pilně pracovalo, byla to inspirující kavárna.“ (DÖRFLOVÁ, DYKOVÁ, 2008; s. 138)

Svým významem se sem jistě řadí i kavárna Continental, která působila rovněž v ulici Na Příkopě. Kavárna, štamgasty důvěrně nazývá „Kontík“, patřila k oblíbeným místům Maxe Broda. Měla dlouhou literární tradici. Do literatury ji uvedl Gustav Meyrink, autor románu Golem. Jak vzpomíná pamětník Hugo Rokyta (*První a poslední setkání s Maxem Brodem*), byla kavárna Continental přijímacím salónek deníku Prager Tagblatt. Zároveň byla kavárna typická svým tlumeným prostředím. Mluvilo se tiše a stoly se obsazovaly podle přísného zasedacího pořádku.

Na tehdejší Ferdinandově třídě byla v roce 1902 otevřena Antonínem Pelcem velkokavárna Louvre. Ta od počátku své existence patřila ke kavárenské špičce. Stala se svědkem kulturního dění. Za svou ji považovali také němečtí autoři a příslušníci německé univerzity. Sedávali zde například spisovatelé Otto Pick a Franz Werfel. Chodil sem také Oskar Kraus, Hugo Bergmann a několik významných studentů práv; mezi nimi Felix Weltsch, Max Brod a Franz Kafka. Literatura k dalšímu vývoji uvádí:

„Brod byl na podzim 1905 z filozofického spolku vyloučen a Kafka vystoupil ze solidarity také.“ (DÖRFLOVÁ, DYKOVÁ, 2009; s. 220)

Druhým centrem kulturního života před válkou se stala Národní třída. Právě zde stávala kavárna Union. Pravděpodobně žádná z pražských kaváren, snad s výjimkou kavárny Arco, nebyla tak intelektuálně prosycena. Zde bylo místo, kde se vymýšlely humorné články

⁹ V literatuře též uváděn jako Friedrich Ohmann.

do časopisů, budovaly nové umělecké spolky i směry. V kavárně Union se zrodilo hnutí českého kubismu a byly redigovány umělecké revue. Více nabídne následující podkapitola.

3. 1 Kavárna Union

Slavná kavárna Union, které její návštěvníci neřekli jinak než Unionka, se rozkládala na rohu ulic Národní a Perštýna. Je s ní spojeno několik jmen. Z těch významnějších jmenujme Josefa Suchánka, pozdějšího majitele kavárny Arco, a Ladislava Jančáka, který se do jisté míry přičinil o její pád, který dovršila druhá světová válka a komunistický převrat.

V kavárně se odehrávala větší část společenského i kulturního života. Tehdy platilo, že touto kavárnou prošel každý slušný výtvarník, vědec nebo literát. Měla dva vchody. Ten široký sloužil pro čestné hosty. Místnosti byly vypořstrovány plyšem a vybaveny mramorovými deskami. Jak vzpomíná František Langer, možná to byl důvod, proč se pro další generace stala „vyšlou z módy“.

„Do Unionky na nároží Perštýna se vcházelo velkým průjezdem, po vyšlapaných dřevěných schodech a přitmělou předsíňkou, páchnoucích vlhkem a výpary kuchyně, takže jste měli pocit starobylosti, dřív než jste vstoupili dovnitř.“ (LANGER, 1992; s. 134)

Stejně jako ke každé domácnosti patří hostitel, i ke kavárně patří osoba, která podtrhuje jejího ducha. Pro Unionku byl přímo duchem číšník František Patera, na kterého vzpomíná František Langer.

„Hostitelem byl vrchní Patera, víc než vrchní, sám duch Unionky. Jeho trochu štiplavý tenorek se stále vznášel nad lidskými hlasy, šustotem novin a řevem gramofonu jako jednotící leitmotiv kavárenské symfonie: „Račte ještě číst?“ „Volné směry nejsou právě volné.“ „Bílá káva, dva rohlíky, dvacet čtyři haléře. Děkuji uctivě.“ „Čtete, nebo nečtete?“ „Hned přinesu, vašnosti.“ „Moderní revue dosud nevyšla.“ „Ne, pan Štech tu ještě není.“

Tenkrát obstarávat časopisy pro kavárnu bylo věcí vrchních číšníků a čtení časopisů bylo záminkou i důvodem k chození do kaváren.“ (LANGER, 1992; s. 135)

Kavárny vznikají, ale také bohužel zanikají. O zrušení kavárny Union se vedly řeči již od roku 1923, ovšem uzavřena byla až gestapem roku 1941. Válku budova ještě přečkala, avšak hned po ní bylo rozhodnuto, že je třeba ji zbourat. Důvodem bylo rozšíření

komunikace. Navzdory snahám o její záchranu koncem 40. let zmizela. Stejně jako dům, ve kterém přebývala.

Ve své době mohla s Unionkou soupeřit pouze kavárna Arco, která se stala místem setkávání pražských německých spisovatelů.

3. 2 Kavárna Arco

Kavárna Arco, situovaná na rohu Dlážděné a Hyberské ulice, patřila mezi významná kulturní centra Prahy první poloviny 20. století. Jako moderní kavárnu vídeňského stylu ji r. 1907 otevřel Josef Suchánek. Pro pana Suchánka bylo otevření kavárny vrcholem jeho kariéry, protože již dříve působil také v Unionce a kavárně Metropol na Václavském náměstí.

Dominantu kavárny tvořil velký kulatý stůl. Dále byla k dispozici kulečnicková místnost, kavárenská místnost s intimními kouty a v neposlední řadě čítárna, ve které byla bohatá zásoba uměleckých novin i časopisů. Zařízení kavárny bylo vybaveno řadou moderních doplňků, vše bylo provedeno dle architektonického návrhu architekta prof. Jana Kotěry.

Výhodou kavárny Arco byla její poloha. Nacházela se blízko nádraží Praha – střed, cestu si sem brzy našli nejen cestující, ale také úředníci z nedaleké burzy. V roce 1908 ji jako vhodné dějiště svých schůzek objevili mladí pražští umělci. Nejprve se zde ustálil okruh výtvarnický. Svě zázemí zde našla pozdější česko-německá výtvarná skupina Osma. Za Otakarem Kubinem, Bohumilem Kubištou či Emilem Filou začali docházet představitelé moderního evropského umění Willy Nowak, Georg Kars a Max Horb.¹⁰

Později objevili tuto kavárnu i literáti, zřejmě díky dobře vybavené čítárně a její poloze, jak se zmiňuje ve své knize Pavel Kosatík.

„Kavárna se nacházela v Hyberské ulici, tedy trochu stranou od rušného německého korza na Příkopech a jeho občasnými česko-německými šarvátkami, a měli tam prý nejlepší výběr literárních časopisů z ciziny.“ (KOSATÍK, 2001; s. 127)

V první vlně návštěvníků se jednalo o postavy jako Franz Werfel, Otto Pick či dramatik Paul Kornfeld. Od roku 1908 patřili k častým hostům také Egon Ervín Kisch, Max Brod a jeho přítel Franz Kafka, který se však objevoval nepravidelně. Jak uvádí Bendová, do svého deníku si dne 30. srpna 1912 poznamenal: *„Minulou sobotu recitoval Werfel v Arcu*

¹⁰ Zdroj: Archivní pomůcky Archivu hlavního města Prahy: Kavárna Arco. [online].

Písně života a Obět'. Úžasné! Ale hleděl jsem mu do očí a držel se jeho pohledu po celý večer. Jak rozerván a povznesen jsem byl po poslechu Werfela!“ (BENDOVI, 2008; s. 21)

Společnost německých spisovatelů v kavárně často pořádala čtení a přednesy nových děl. Novinář a spisovatel Karl Kraus tuto společnost trefně nazval tzv. Arconauty. Alfred Fuchs ve svých pamětech vzpomíná, že každá skupina měla svůj vlastní stůl, který měl své jméno: stůl pánů básníků, stůl pánů konstruktivistů či stůl pánů pragmatiků. Z českých umělců se v kavárně například vyskytoval Karel Poláček nebo Vladislav Vančura. Jednalo se tak o místo, kde se v poklidu setkával jak český, tak německý živel. O tom, jak tato setkání s německými spisovateli probíhala, se zmiňuje i František Langer ve svých pamětech.

„Zašli jsme také někdy mezi ně a jejich protekcí jsme získali přízeň vrchního Počty a mohli jsme se pak probírat v ještě větším bohatství tiskovin než ve své Unionce. Zámožná klientela z Arca jistě udílela pětníkové spropitné a pan Počta určitě neměl žádné korunky a pětikorunky v oběhu u svých kumštýřů, pocházeli přece z bohatých rodin ... A tak za tím, co umělecký svět, celý svět, zajímá, pokud se nedověděli naši výtvarníci v Unionce, chodili pytláčit do Arca. Vztah mezi námi a mladými německými autory byl velmi přátelský. Zajímali jsme se o své práce, vyměňovali si svá prvorozeeňata a Brod a Pick se už tehdy starali o českou hudbu a literaturu a převáděli je přes jazykové hranice.“ (LANGER, 1992; s. 136-137)

Protože byla nabídka kavárny Arco široká, její literární okruh se neustále rozrůstal. S kavárnou je také spojena povídka Johannese Urzidila *Noc hrůzy*. Dramatický příběh dvou mužů, kteří se před vojenskou hlídkou ukryjí v domě. Jak uvádí Koschmal: *„Z kavárny Arco se vypravili Max Brod a Franz Werfel za profesorem Masarykem, aby se pokusili odvrátit válečnou katastrofu.“* (KOSCHMAL, 2001; s. 191) Jak dnes již víme, marně.

Konec jejího rozkvětu s sebou přinesla první světová válka. Zejména z toho důvodu, že mnozí její návštěvníci museli narukovat na frontu. Po skončení války se umělecký svět pokoušel navázat na její tradici, ale rozkvět netrval dlouho. Umělecká atmosféra se postupně vytratila. Genius loci odešel stejně jako vrchní číšník Počta, který byl duchem celé kavárny. Kavárna Arco poté existovala necelé desetiletí. Její slavnou éru ukončila smrt pana Suchánka roku 1929.

Společenský život neprobíhal pouze v elegantních kavárnách, ale často pokračoval do pozdních hodin v kabaretech a nočních podnikách. K nejvyhledávanějším místům patřil Montmartre v Řetězové ulici a také Salon Goldschmied v Kamzíkově ulici v Praze. Salon

s „dámskou obsluhou“, kterému se přezdívalo „Gogo“, navštěvovali téměř všichni, kteří ve své době něco znamenali. Ačkoli místo nemělo dobrou pověst, stalo se brzy centrem pražských umělců. Docházeli sem například Franz Werfel, Franz Kafka či skladatel Gustav Mahler. Že to bylo inspirativní prostředí napovídá i historika o tom, že zde Mahler komponoval své klavírní skladby.

Kavárny a podniky v době prvorepublikové byly významnou součástí kulturního života nejen v Praze. Setkávali se zde lidé různých názorů a postojů, rodila se zde nová díla i nové myšlenky a zároveň také trvajících přátelství. Dnes již málokdo dovede takové místo vykouzlit.

Svět kaváren byl v mnohém jedinečný. Především ve své neopakovatelné atmosféře. V první polovině 20. století se návštěva kaváren stala výrazem společenské prestiže. Kdo do kaváren nechodil, jakoby se ve společenském životě neexistoval. Bylo by však mylné, kdybychom si tento svět spojovali pouze s významnými osobnostmi. Kavárny byly utvářeny i zcela obyčejnými lidmi, na které nás dnes upozorňují pouze vzpomínky pamětníků a dobové fotografie. Ačkoli vůně kávy časem vyprchá, v zažloutlých pohlednicích znovu ožívá fenomén kaváren jako spiritus agens dobové Prahy. Prahy, která svými vzpomínkami nepřestává dráždit lidskou fantazii.

ZÁVĚR

Ve své bakalářské práci jsem se věnovala tématu česko-německých vztahů a jejich odrazu v rovině historické i kulturní. Nejprve jsem se zaměřila na rovinu historickou, která je nejobsáhlejší a mapuje vývoj vztahů v zásadních historických událostech. Snažila jsem se podat ucelený obraz střetnutí dvou národních celků v jednom státě, které se v historii i v současnosti neustále potkávají. Uvědomila jsem si, jak křehké bylo toto soužití. Nejen na úrovni politické, ale zejména na úrovni lidské. A jak snadné bylo toto soužití narušit. Dospěla jsem k závěru, že vztahy mezi českým a německým obyvatelstvem prošly velmi komplikovaným vývojem, který se odrážel v jejich vzájemném vyznění.

V rámci česko-německého literárního stýkání jsem se soustředila na vybraná díla autorů. Výběr těchto autorů a děl nebyl náhodný. Po jejich prostudování jsem u každého našla odlišný pohled na českou kulturu i lid a snažila jsem se tento postoj blíže přiblížit. Ať už byly tyto postoje jakékoli, snažila jsem se je respektovat a vhodně zpracovat. Hlavním kritériem pro výběr díla byla autorova příslušnost k okruhu tzv. pražské německé literatury.

V následující části práce jsem se zaměřila na stýkání kulturní, které vycházelo z mého zájmu o životní peripetie i zkušenosti autorů. Zmínila jsem nejvýznamnější místa literární Prahy i jejich slavné hosty. Doplnění vzpomínek, z nichž bych vyzvedla zejména dílo Františka Langera *Byli a bylo*, mi podalo ucelenější obraz vztahů na úrovni literární i osobní. Protože kulturní život této doby je velmi úzce spojen s kavárnami, bylo mým cílem představit nejvýznamnější podniky. Zjistila jsem řadu nových skutečností o česko-německých přátelstvích. Nové vědomosti o životech autorů a jejich osudech jsou mi cenným poznáním této svěbytné kultury, která má u nás svou neutuchající tradici.

Díla pražských německých autorů jsou stále živým odkazem této tradice. Snad tato práce alespoň z části přiblížila význam této literatury a nabídla jiný pohled na střetávání se německého a českého živlu.

LITERATURA A ZDROJE

Knižní publikace

ADLER, H. G. *Literární tvorba pražské školy*. Brno: Barrister & Principal, 2003. 100 s. ISBN 80-86598-59-4.

BENDOVIÁ, E. a kol. *Pražské kavárny a jejich svět*. Praha: Paseka, 2008. 150 s. ISBN 978-80-7185-887-4.

BENEŠ, Z. a kol. *Rozumět dějinám: Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848-1948*. Praha: Gallery, 2002. 304 s. ISBN 80-86010-55-4.

BROD, M. *Pražský kruh*. Praha: Akropolis, 1993. 190 s. ISBN 80-85770-03-2.

DÖRFLOVÁ, Y., DYKOVÁ, V. *Kam se v Praze chodilo za múzami*. Praha: Vyšehrad, 2009. 239 s. ISBN 978-80-7021-961-4.

EFMERTOVIÁ, M. *České země v letech 1848-1918*. Praha: Libri, 1998. 463 s. ISBN 80-85983-47-8.

EISNER, P. *Bohyně čeká*. Praha: Aventinum, 1945. 76 s. ISBN není dostupné.

JUNGK, P. S. *Franz Werfel/Příběh života*. Praha: Sefer, 1997. 451 s. ISBN 80-85924-14-5.

KNEIDL, P. *Pražská léta německých a rakouských spisovatelů*. Praha: Pražská edice, 1997. 251 s. ISBN 80-901509-3-4.

KOSATÍK, P. *Menší knížka o německých spisovatelích z Čech a Moravy*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 2001. 267 s. ISBN 80-85844-79-6.

KOSCHMAL, W., NEKULA, M., ROGALL, J. *Češi a Němci – dějiny, kultura, politika*. Praha, Litomyšl: Paseka, 2001. 473 s. ISBN 80-7185-370-4.

LANGER, F. *Byli a bylo*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992. 308 s. ISBN 80-04-25702-X.

MIKULÁŠEK, A. a kol. *Literatura s hvězdou Davidovou: slovníková příručka k dějinám česko-židovských a česko-židovsko-německých literárních vztahů 19. a 20. století.* Praha: Votobia, 2002. 309 s. ISBN 80-7220-082-8.

MOMMSEN, H. a kol. *První světová válka a vztahy mezi Čechy, Slováky a Němci.* Brno: Matice Moravská, 2000. 272 s. ISBN 80-902304-8-2.

RILKE, R. M. *Dvě pražské povídky.* Praha: Garamond, 2004. 291 s. ISBN 80-86379-77-9.

SLÁDEK, M. *Němci v Čechách.* Praha: Pragma, 2004. 205 s. ISBN 80-7205-901-7.

URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918.* Praha: Svoboda, 1982. 690 s. ISBN není dostupné.

WERFEL, F. *Barbora neboli zbožnost.* Praha: Volvox Globator, 1997. 533 s. ISBN 80-7207-107-6.

Elektronické zdroje

Česko-německá deklarace o vzájemných vztazích a jejich budoucím rozvoji. In: [Http://www.mzv.cz/berlin/cz/vzajemne_vztahy/cesko_nemecka_deklarace_o_vzajemnych.html](http://www.mzv.cz/berlin/cz/vzajemne_vztahy/cesko_nemecka_deklarace_o_vzajemnych.html). [online]. 2013 [cit. 2013-03-24]. Dostupné z: http://www.mzv.cz/berlin/cz/vzajemne_vztahy/cesko_nemecka_deklarace_o_vzajemnych.html.

FALTÝNEK, V. Pavel Eisner o češtině. *Radio Praha* [online]. 2003 [cit. 2013-04-6] Dostupné z: <http://www.radio.cz/cz/rubrika/zarchivu/pavel-eisner-o-cestine>.

MUNZAR, J. Franz Werfel a české země. *Teologie a společnost* [online]. 2005 [cit. 2013-03-24]. Dostupné z: <http://www.cdk.cz/clanky/106/franz-werfel-a-ceske-zeme/>.

ZÍDKOVÁ, L. O Praze psát nechci, už jí mám dost. *CS-magazín* [online]. 2010 [cit. 2013-03-24]. Dostupné z: <http://www.cs-magazin.com/index.php?a=a2010071089>.

VLASÁK, J. *Archivní pomůcky Archivu hlavního města Prahy: Kavárna Arco* [online]. 2011 [cit. 2013-03-24]. Dostupné z: <http://www.ahmp.cz/page/docs/AP-529-kavarna-arco.pdf>.

ANOTACE

Jméno a příjmení:	Erika Doleželová
Katedra:	Katedra českého jazyka a literatury
Vedoucí práce:	Mgr. Daniel Jakubíček, Ph.D.
Rok obhajoby:	2013

Název práce:	Česko-německé literární vztahy v 1. polovině 20. století
Název v angličtině:	Czech-German relations in Czech country in the 1st half 20th century.
Anotace práce:	Bakalářská práce se zabývá vývojem česko-německých vztahů na českém území v 1. polovině 20. století. Dále sleduje odraz vztahů u vybraných autorů pražské německé literatury a jejich stýkání na poli kulturním.
Klíčová slova:	Pražská německá literatura – česko-německé vztahy – Češi a Němci – pražští němečtí spisovatelé
Anotace v angličtině:	This Bachelor thesis deals with the development of Czech-German relations in Czech country in the 1st half of the 20th century. It also monitors the reflection of relationship of selected writers of German literature in Prague and their contact in the field of culture.
Klíčová slova v angličtině:	German literature in Prague – Czech-German relations – the Czechs and the Germans – German writers in Prague
Přílohy vázané v práci:	Žádné
Rozsah práce:	39 stran
Jazyk práce:	Čeština